

Tre botanister kring Dalarnes Flora - några personliga minnen

Gunnar Eriksson

Det är väl knappast någon i den generation av unga botanister som nu tagit på sig ansvaret för inventeringen av vårt landskaps flora som träffat Erik Almquist, Gunnar Björkman eller Uno Gezelius. De bidrog alla på olika sätt till den dalaflorea som utkom 1949 och till de två fylliga supplementen i SBT 1960 och 1970. De ligger alltså tidigt i den tradition som Trollius och DABS nu verkar i. Kanske kan därför några av mina personliga minnen av de tre floristerna ha ett visst läsvärde.

Erik Almquist (1892 - 1974) blev ju den som slutgiltigt redigerade dalaflorens text och skrev dess inledningar, även om hans material i hög utsträckning hade G. Samuelssons samlingar som ryggrad. Han tillhörde den frejdade Rutger Sernanders lärjungar i Uppsala - en mycket självständig sådan - och disputerade 1929 på sin monumentala avhandling "Upplands vegetation och flora". Senare kom han att verka som biologilektor vid Eskilstuna högre allmänna läroverk, men återvände som pensionär till Uppsala, nära de stora botaniska samlingarna och i kontakt med sina botanistkolleger. Förutom dalaflorea engagerade han sig i utgivningen av Stockholmstraktens växter och mot slutet av sitt liv Flora Upsaliensis, samt skrev bl.a. mycket om järnvägväxter, men framför allt blev han - väl med rätta, om än det delvis var fel - berömd som "Almquist i Krok-Almquist". Denna flora var alla läroverkselevers flora under den långa period då för var och en insamling av ett litet herbarium ingick i biologiundervisningen. Egentligen var det hans farbror Sigfrid som, tillsammans med Krok med de många ståtliga förnamnen (Thorgny Ossian Bolivar Napoleon), var upphovsman till skolflora, men en lång rad av de senare upplagorna var aktualiserade och reviderade av Erik, så han kunde faktiskt räkna den som sin.

Personligen träffade jag Almquist sent i dennes liv, efter den period då arbetet med dalaflorea var som mest aktuellt, när han som pensionär i Uppsala ägnade sin mesta kraft åt Hieraciumsläktet, Flora Upsaliensis och återbesök i ungdomens floristiska landskap. Som innehavare av bil på 1960- och 70-talen fick jag nöjet att skjutsa honom till några olika trakter av Uppland. Det blev inte så många turer, men jag glömmer dem inte i brådrasket.

Almquist var en sirlig herre av en art som nu torde vara i det närmaste utdöd. Han är den enda person som titulerat min unga hustru "professorskan".

Han uppträdde även i fält i en kostym som snarare förde tankarna till en städad banktjänsteman än till en skogsströvare, med lågskor och gärna en vanlig portfölj i handen (jfr det utmärkta porträttet på utsidan av Trollius nr 1!). Jag minns att en viss förundran fanns målad i ansiktet på en fru, vars ensligt belägna gård vi äntrat från den stiglösa skogssidan, när Almquist klev fram i hela sin prydliga uppenbarelse och med lyftad mössa frågade efter gårdens namn och andra för en botanist behövligen data. Han blev på gamla dar rätt närsynt, och jag minns att jag fick gå fram till honom för att han skulle se mig när han kom promenerande längs en gata i Uppsala. Men växter såg han, som var och en kan intyga som försökt vandra i hans botaniska fotspår. Vid samma tid som mötet på Uppsalagatan var han en dag ute med min vän Harald Berg på en inventeringstur på Tedarön i Mälaren och upptäckte som den förste - utan att ett ögonblick tveka om bestämningen - grönvit nattviol på ön. Det tycks finnas ett selektivt seende likaväl som ett selektivt hörande från stundom lömhörda personer. Tyvärr var han inte ett dugg pedantisk. En dag frågade han mig om jag ville ha tillbaka de lokaluppgifter som fanns i kollegan Gunnar Björkmans kartotek, vilket efter dennes frånfälle hamnat på växtbio i Uppsala och som Erik nu gått igenom. Såvitt jag kan förstå slängde han hela kartoteket sedan han förvissat sig om att uppgiftslämnarna inte hade några intressen att bevaka i det. De många summariska uppgifterna om halvsällsynta växter som kännetecknar dalaflorans båda supplement kan alltså inte enkelt preciseras, om detta skulle behövas. Men han var en lysande fältbotanist och trots sitt eget förnekande en utmärkt författare till inledningar och kommentarer till sina botaniska verk.

Gunnar Björkman (1898 - 1971) kom jag betydligt närmare och det redan när det för min del begav sig med dalafloran. Han hade, när vi träffades mot 1940-talets slut, bakom sig mångåriga studier vid växtbio i Uppsala. Han tillhörde det slags hängivna botanister som älskar forskning, men har svårt att komma sig för med skrivarbetet - förvånande, med tanke på hur väl han skrev när han väl bestämt sig (se t.ex. uppsatsen om Jättturn i "Natur i Dalarna"). Han hade ansvar för en stor bit av "Flora Upsaliensis"-projektet, som var igång redan på 1920-talet. Hans mest spektakulära insats blev dock inventeringen och beskrivningen av floran i Stora Sjöfallets nationalpark. När han äntligen kom till skott med disputationen 1939 blev det den stora studiens växtförteckning - den s.a.s. minst meriterande delen - han utgav, under det att den växtsociologiska analysdelen blev liggande, (ett tillägg till floradelen utkom 1965).

Senare blev han läroverkslärare och dök upp som lektor i kemi och biologi vid Ludvika högre allmänna läroverk under min realskoletid. Jag minns från en av läroverkets årsberättelser, där nya lärare presenterades, hur jag

imponerades av en titel på en av hans publicerade uppsatser: "Associatio-
nernas succession i norra Lule lappmarks subalpina högmossar" (tillsammans
med G.E.du Rietz. I sin för mig totala obegriplighet representerade den
ett stadium av lärdom som verkade närmast magiskt i sin ouppnåelighet och
jag mumlade ofta orden som ett slags trollformel under många år, till dess
jag äntligen begrep vad de stod för. Jag fick Björkman som lärare i kemi,
och jag tror han var den förste som lärde oss elever att vi skulle ifråga-
sätta resultaten av våra laborationsövningar och fundera själva på experi-
mentens innebörd. I gymnasiet gick jag latinlinjens helklassiska variant
och kom därför inte via skolarbetet i kontakt med biologiämnet. Men jag
hade självmant börjat samla ett herbarium när väl tvånget från skolans sida
upphörde, och när jag inte så långt från hemmet i Våghalsen utanför Ludvika
fann min första med "r" betecknade växt (jag använde förstås Krok-Almquist),
fann jag det säkrast att få min bestämning bekräftad. Så jag steg fram till
lektor Björkman med mitt herbarieark. Jodå, det var mycket riktigt höst-
låsbräken, *Botrychium multifidum*, jag funnit och han bad mig skänka kollek-
ten till läroverkets växtsamling, vilket jag blev mycket stolt över.

Litet senare fann jag på en åkerren uppe vid Halvars en matta med ett gräs,
som sköt upp några ytterst enstaka vippor ur allt det vegetativa, och jag
hamnade hur jag än slet med examinationstabellerna återigen på ett "r",
nämligen lentåteln, *Holcus mollis*.

Fyndet verkade på mig så osannolikt
(då var det i Dalarna hittills bara
funnet vid Krylbo) att jag tyckte mig
behöva rådfråga oraklet igen, och
fick mer beröm för mitt fynd. Nu bör-
jade vi umgås så smått på fritiden
och jag fick med åren uppleva många
fina stunder med Gunnar Björkman. När
vi fann fågelstarren, *Carex ornitho-
poda*, vid Pullro nära Grängesberg
(där den fortfarande växer bland Poly-
gala amarella och *Poa alpina*) kastade
han sig på marken i pur entusiasm.
När jag visade honom kalkgrottorna
vid Norsen sprang jag på en exotisk
planta, som visade sig vara *Astraga-
lus glycyphyllus* och Björkman retur-
nerade med *Asplenium ruta-muraria* och
Woodsia alpina.

Gunnar Björkman

Jag var också tillsammans med Björkman när han hittade ett litet bestånd av finnklinten, *Centaurea phrygia*, vid Fagerberget i Floda (där den nu tycks vara utgången), och minns hans oerhörda extas när vi kom på en hel järnvägsskärning full av en *Centaurea*-hybrid, som tolkats som *phrygia* X *jacea*, strax utanför Ludvika. "Kors i Göta kanal" stönade han upprepade gånger och blev för en gångs skull litet perplex när jag påpekade för honom att hybriderna växte i en matta av *Holcus mollis*. På ett tidigt stadium förde han mig till växtplatsen för *Glyceria lithuanica*. Det är med stor sorg jag konstaterar att gräset nu inte längre finns kvar vid den i sen tid förorenade bäcken söder om Ludvika. Det vore annars ett verkligt monument över denne lysande fältbotanist.

Gunnar Björkman var en försynt person, ganska småvuxen med förfinade drag och mörka ögon som ofta glittrade humoristiskt. Han hade bekymmer med hälsan - en stundom svårartad astma och magsår - men hans botaniska iakttagelseförmåga var enastående. Han tillhör de få svenskar som funnit en för vår flora ny art, som sannolikt funnits här redan före människans ankomst, *Gentianella aurea* (i Lule lappmark). Det fanns nog en viss vänskaplig rivalitet mellan honom och hans näre vän, den legendariske Harry Smith, när det gällde vem som smällde högst som raritetsfinnare. Jag minns att Nils Hylander (han med den nordiska kärlväxtfloran och den stora avhandlingen om gräsfröinkomlingar) erkände att en park som besökts av Gunnar Björkman var fullständigt inventerad och inte lönade mödan att undersöka vidare. Gunnar Björkman kunde också finna nytt och oväntat på lokaler som förut besökts av skickliga botanister; han hade ett slags tålmodighet i sökandet, som det är få förunnat att besitta. Jag vill därför varna alla som nu förgäves sökt återfinna arter på av honom uppgivna lokaliteter: Stryk den inte förrän efter åtminstone tre verkligt seriösa återbesök! Kanske sitter växten där någon stans i alla fall.

En av Gunnar Björkmans drömmar - odlad halvt på skämt - var att hitta *Coelanthus subtilis* i Sverige, det pyttelilla kosmopolitiska gräset som växte på en lerstrand i Skedsmo i Norge 1836 och -42 och sedan dess inte hörts av i Skandinavien. Han hade för sig att det skulle kunna finnas någonstans i trakten av Bruksvallarna i Härjedalen. Varför inte spinna vidare på hans dröm, men flytta den en bit söderut, till en strandbank i Dalälven eller något av dess biflöden.

Av de gamla kämparna kom jag ändå allra närmast Uno Gezelius (1894-1963), som naturligtvis bara hade lokal betydelse för kartläggningen av dalaflo-
ran, men som blev min verkliga botaniske lärare och en tidig nära kamrat på otaliga strövtåg i Grangärdeskogarna. Gezelius var skräddarson från Falun (modern drev bagerirörelse) och hade läst ett par år på stadens läro-

verk, där han under någon lärares ledning kanske fått utlopp för den kärlek till vildblommor som var medfödd. Han berättade att när han som liten pilt blev avklädd på sommarkvällarna, dråsade det blommor ur skjortan, och han talade lyriskt om en cykelexpedition under de tidiga tonåren över Bjursås till Rättvik. Småningom blev han gruvfogde i Persberg i Värmland, umgicks i kretsarna kring Nils Ferlin (busen Fabian) i Filipstad och botaniserade i Långbans paradisiska nejder. Hur han kom till Ludvikatrakten, sedan han skadat lungorna under åren i gruvan, vet jag inte. Han bodde i Norrvik vid Väsman under några år, vilket satt spår i Dalarnes flora, men hade när vi sågs flyttat till Nedre Botåsen, ett torp i västra delen av Sunnansjöbygden i Grangärde socken, där han livnärde sig på att måla blomtavlor, oftast med en syrénbukett som motiv.

Vi träffades sommaren 1949. I den geologiska beskrivningen till kartbladet Grängesberg hade min bror Henry och jag läst om att man funnit myrliljan, *Narthecium ossifragum* på Tomossen i Grangärde finnmark. Detta lockade till en cykeltur, men ett par mil hemifrån mötte vi Gezelius, cyklande i motsatt riktning. Min bror kände honom redan en smula och nu slog vi följe ned till gamla hamnområdet i Sunnansjö, dit han var på väg för att botanisera. Vi fick klart för oss att myrliljan var en fri fantasi. För mig öppnade sig nu något som nästan var en ny värld. Gezelius kunde dra de latinska namnen på alla gräs vi stötte på; där hade för mig förut gränsen gått för vad jag rådde på med mina sporadiska självstudier. Jag minns ännu att det första gräset jag lärde mig var *Festuca rubra*. Med en sådan läromästare förstod jag att jag snart skulle kunna kunna lära mig alla fanerogamer och kärllkryptogamer som fanns i hembygden.

Vägen till Gezelii stuga på Botåsen lyser ännu i förklarad skimmer. Efter att ha lämnat landsvägen till Norhyttan och tagit in på en byväg, följer man denna till sandåkern med *Erophila verna*. Där tar man av till vänster och balanserar sig på en rankig hängbro över den brusande Loforsen (ett stycke upp finns skogsklocka och strandlummer). På andra sidan möter Fors-täppans diken, som kryllar av majviva, medan ortolansparven sjunger. Ett stycke framåt stigen stöter vi på kraftverkstuben, i vars dropp en ältranunkel mitt emellan flammula och reptans blommor tillsammans med hybrider ur *Carex flava*-gruppen. Så viker vi av uppför hygget, där berberisbusken helt olagligt står och blommor, kommer in i granskogen med blå, violetta, röda och vita blåsippor och står snart på Gezelius stugbacke, som lyser vit och skär av *Thlaspi alpestre*. Bakom stugan bidar *Filipendula "hexapetala"* sin tid. Vägen lyser alltid i senvårens och försommarens solljus och inga landskapsförändringar tillåts träda över tröskeln till detta minne.

Gezelius var en färgstark person, storvuxen och högröstad, med ett rikt förråd av uttrycksfulla och oförglömliga svordomar och bestämda uppfattningar i politiska och botaniska frågor. I de förra en blandning av bolsjevik och förfäktare av privathandel, i de senare en trogen anhängare av Hartmans 1800-talsflora och en älskare av knepiga former och allsköns mystiska hybrider. På Tomossen samlade han ark på ark med *Dactylorhiza traunsteineri*, eller vad det nu var, med raka och kurviga, fläckiga och ofläckade blad och vid närmaste bäck hade han ett bestånd *Equisetum*, som var alldeles för grön för att vara simpel "trachyodon" (*hiemale* X *variegatum*), utan som enligt hans mening med sin tendens till långa tänder snarare var skavfräkens korsning med *E. scirpoides*. "Skirpen", med hans hemmagjorda kortnamn, var han en mästare att leta upp i de kalkrika sumpiga skogsmarkerna åt Norhyttehållet. För att återvända till den märkvärdiga Tomossen, så visade han mig i norra diket vid den överkorsande landsvägen vitblommiga former av både *Gentianella campestris* och *anarella*, bland de normalt färgade huvudformerna.

I sin inte alltför pedantiskt städade ungarbostad med laddad älgstudsare på väggen och otaliga burkar med grässtrån och mosippefrön på bord och byrå, bjöd han på filbunke från Manfreds i Övre Botåsen, eller på egenhändigt inlagd sill (salt som Döda havet) i jättebitar och syrad med ättika och äpple - en stor delikatess, liksom de skorpor hans mor lärt honom baka. "Ska vi frysa och fara illa, så ska vi åtminstone inte svälta", löd hans motto hemma i köket likaväl som under våra otaliga cykelutflykter. Socker i kaffet måste han också nödvändigt ha. En het junidag hade vi travat flera kilometer i en besvärlig kraftledningsgata fram till mötet mellan Gänsån och Parisån (gott om konstiga *Dactylorchisar*) och han slog med förklarad anlete upp den första kaffeslurken ur termosens, upptäckte att han glömt sockret och hällde ut koppens innehåll i gröngräset.

Gezelius var lo-ögd, som det heter, på samma sätt som Gunnar Björkman och Almquist. Liksom fallet var med den senare var hans fysiska synskärpa inte längre så bra - han måste ha två par glasögon med sig - men han hade det mest välutvecklade färgsinne jag tror mig träffat på. Det märks på hans annars tyvärr inte märkvärdiga syrén tavlor och jag märkte det verkligen en gång i Norrbo, när han från cykeln på landsvägen upptäckte en ny lokal för gullpudra något hundratal meter in bland alstammarna. Det var färgen som vägledde honom och han tog nästan aldrig fel.

Han var också en mästare på att utnyttja de få hjälpmedel han hade till att bestämma av honom förut osedda växter. Bonden Manfred, en underbar människa, odlade för trakten ovanliga ting på Övre Botåsens åkrar, sådant som exempelvis foderlupin, och detta ledde till att han fick en spännande ogräsflora på köpet. Med Gezelius hjälp lärde sig Manfred också de latinska nam-

nen på de flesta av dem. En dag visade Gezelius stolt upp för mig en labiat, med ganska oansenliga blommor och okänt utseende, från Manfreds åker. "*Dracocephalum moldavicum*", deklarerade han tvärsäkert, och han fick rätt efter Gunnar Björkmans kritiska granskning av exemplaret. Att det var en *Dracocephalum* hade han förstått genom jämförelse med den i Nyhammar växande släktingen *D. thymiflorum*, men rätt art hade han kommit på genom att slå i Hylanders förteckning över skandinavians kärleväxter (förr kallad "poängförteckningen"), en ren namnlista utan några som helst karaktäristiker. Men för den borne mästaren räckte det (Obs! metoden rekommenderas inte till nutidens veka ungdom).

Jag har för länge sedan sprängt allt rimligt utrymme i Trollius, men skulle kunna hålla på med mina minnen av Gezelius en bra stund till. Jag får nöja mig med att bläddra i den gulpärmade anteckningsbok, som han skänkte mig 1955, och som innehåller nyfynd i Grangärde sedan 1949, både egna, Björkmans och i någon liten mån mina. Huvudparten är dock hans egna, bland dem följande i socknen förut okända arter: *Brachypodium pinnatum*, *Carex appropinquata*, *diandra*, *disticha* och *buxbaumii*, *Berberis vulgaris*, *Trollius europaeus*, *Vicia tetrasperma*, *Geranium bohemicum*, *pusillum* och *dissectum* (de senare tydligen inte godtagna av At och Bj.), *Anagallis arvensis*, *Solanum nigrum*, *Linaria repens*, *Veronica agrestis*, *Trifolium campestre*, *Equisetum variegatum* och *trachyodon* samt *Circaea alpina*. Detta är - väl att märka - ett urval.

Jag kan inte heller lämna mina Gezeliusminnen utan att tänka på den stund då vi klev in i den granslutning nära Lindbastmora som visade sig vara proppfull av guckusko. Beståndet är idag starkt reducerat, men så är heller inte Gezelius längre med för att ge sin stående kommentar: "Inte fan har vetenskapen reda på det här".

Småningom flyttade Gezelius till en egenhändigt byggd stuga närmare Fors-täppan. Här bjöd han på saltsill som han rökt i stugans skorsten, och på midsommar vankades lutfisk med färsk potatis, som han odlade i bänk. Han anlade nu en sevärd trädgård med diverse sällsynta arter och skaffade - liksom jag - moped, allt till vetenskapens fromma. Men hans hälsa vacklade. Den lungåkomma som han envist ansåg vara silikos, visade sig vara tuberkulos och han kom under läkarvård. Hans sista bidrag till dalafloran blev fyndet av *Geranium pyrenaicum* vid Högbo utanför Falun. Han visade mig den vid ett av mina alltför fåtaliga besök (vad man ångrar sådant efteråt!). Han hade upptäckt den från sin säng - i buketten som de snälla biträdena samlat åt honom där ute i solskenet och grönskan.